

ISLAMSKO BANKARSTVO - MODELI FINANSIRANJA NA BAZI PARTNERSTVA I PODELE PROFITA

ISLAMIC BANKING – FINANCING MODELS BASED ON PARTNERSHIP AND PROFIT SHARING

Nemanja Budimir²

Agencija za knjigovodstvene poslove „BUDIMIR“

Sažetak:

Islamsko bankarstvo je danas široko rasprostranjen pojam kako u islamskim zemljama, tako i u zapadnim zemljama. Ono označava bankarsku formu i finansije koje nastoje osigurati usluge klijentima bez kamata. Zagovornici Islamskog bankarstva tvrde da je glavni cilj “riba”, koja je zabranjena po Islamskim zakonima. Šerijetski propisi, na kojima se zasniva islamsko bankarstvo, zabranjuje upotrebu kamate u poslovanju, pa su upravo iz tog razloga formirani finansijski i poslovni ugovori, koji pružaju mogućnost finansijerima da ostvaruju profit na nekamatnim osnovama. Na osnovu mišljenja šerijatskih stručnjaka ključni islamski bankarski ugovori su mušareka i mudareba, koji predstavljaju klasične ugovore o finansiranju na bazi podele profita i gubitka. Pojavom globalne ekonomske krize koja je pogodila celi svet dolazi i do sve većeg interesovanja za islamskim bankarstvom. Ovaj rad ima cilj da pruži informacije o specifičnostima islamskog bankarstva, odnosno modelima finansiranja na bazi partnerstva i podele profita. U radu su prikazani osnovni principi islamskog bankarstva, karakteristike mudareba i mušareka ugovora, ali i propisi koji se moraju poštovati prilikom formulisanja ovih ugovora.

Ključne reči: Šerijat, Mudareba ugovori, Mušareka ugovori, kamata, Islamsko bankarstvo.

Summary:

Islamic banking is now widely spread notion how in Islamic countries and on the west. It means banking and finance form that seek to provide services to clients without interest. Proponents of Islamic banking say that the main goal of “riba”, which is forbidden by Islamic law. Sharia laws, on which Islamic banking is based, prohibit the use of interest in business, and thus developed the business and Islamic financial contracts that provide opportunities for investors to generate profits on non- interest basis. According to the Sharia expert opinion, key Islamic contracts are musharaka and mudaraba, representing classical financing contracts based on the profit and loss sharing. Given that the current global economic crisis has led to increased interest in Islamic banking. it is necessary to acquaint the public with the specifics

² Stevana Prvovjenčanog, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina, e-mail: budimir.nemanja@yahoo.com; Telefon: +46762169586

of Islamic banking and financing models based on partnership and profit sharing. In this paper, the basic principles of Islamic banking, features of mudaraba and musharaka contracts and regulations that must be followed during formulation these agreements are analyzed and presented.

Key words: Sharia, Musharaka contracts, Mudaraba contracts, Interest, Islamic banking.

1 Uvod

U ovome radu biće reči o islamskom bankarstvu, tačnije o modelima finansiranja koji su zasnovani na partnerstvu i na podeli profita. Naime, islamsko bankarstvo u današnjem obliku postoji tek nekoliko decenija i upravo zbog toga se smatra relativno novijom pojavom na svetskoj finansijskoj sceni. Sa druge strane, osnovna praksa i principi na kojima se zasniva rad islamskih banaka bili su opšte prihvaćeni tokom istorije u celom svetu. Jasno je da su islamom dopuštene finansijske aktivnosti predominantno praktikovane u srednjem veku u Španiji, Madridu, pa sve do Indije i da su islamski trgovci bili redovni posrednici u brojnim trgovačkim transakcijama, ali isto tako jasno se može videti da su mnogi koncepti, tehnike i instrumenti „islamskih finansija“ kasnije prihvaćeni od evropskih finansijera i biznismena.

Prva islamska banka osnovana je 1963. godine u Egiptu. Islamske banke su se opredelile da svoje poslovanje zasnuju na principima šerijata. U to vreme osnivanje ovakvih banaka smatralo se utopijom. Međutim, u današnje vreme došlo je do ekspanzije islamskih finansijskih institucija. Sve je veći broj i zapadnih multinacionalnih banaka koje svoje usluge prilagođavaju šerijatu. Tako su neke od vodećih američkih, britanskih, holandskih, ruskih, japanskih banaka, a u poslednje vreme i švajcarske banke osnovale svoja predstavništva u Islamskim zemljama, a samim tim nastoje da svoje bankarske proizvode učine prihvatljivim za te zemlje. Isto tako sve je veći broj banaka koje su osnovane na Zapadu i koje svoje poslovanje zasnivaju na beskamatnom načinu finansiranja. Potrebno je naglasiti da je najveća ekspanzija islamskog bankarstva, ali i drugih finansijskih institucija ostvarena u Arapskim zemljama, koje su izvoznice nafte.

2 Koncepti i principi islamskog bankarstva

Vodeći principi islamskog finansijskog sistema predstavljaju skup zakona i odluka tzv. šerijatskih principa koji upravljaju ekonomskim, socijalnim, političkim i kulturnim aspektima islamskih društava. Šerijat (Islamski verozakon) proizilazi iz Kur'ana, njegove prakse i objašnjenja. Osnovni princip islamskog bankarstva jeste da je ono oslobođeno kamata. Naravno, novac je samo sredstvo razmene, način definisanja vrednosti stvari, on sam po sebi nema vrednost. Ključni princip islamskog poslovanja i ono što razlikuje islamske banke od konvencionalnih jeste zabrana kamate. U arapskom jeziku kamata je poznata pod nazivom „riba“ i ima značenje povećati, proširiti, porasti. Dakle, riba predstavlja višak (u odnosu na nominalnu vrednost duga) koji dužnik plaća poveriocu na pozajmljeni iznos. Odnosno, riba se tehnički odnosi na „premiju“ koju dužnik mora da plati pozajmitelju zajedno sa iznosom glavnice kao uslovom za zajam ili produženje zajma. Zabranjenu kamatnu stopu definišu najmanje četiri obeležija: pozitivna je i fiksirana ex ante, vezana je za vremensko razdoblje i iznos zajma, njeno plaćanje se garantuje nezavisno od ishoda poslovne aktivnosti ili namene zbog koje se pozajmljuje glavnica, državni organi odobravaju i (u slučaju potrebe) sprovode njeno ubiranje (Iqbal & Mirakhor, 2009, str. 52). Dakle, ove odlike ribe jasno pokazuju da su pojmovi ribe i kamate, koja se primenjuje u konvencionalnim finansijama, identični. Još pre pojave islama i pre zabrane kamate u Kur'anu, kao oštri protivnici kamate isticali su se Platon (Platon, 1990, str. 156) i Aristotel (Aristotel, 1984, str. 17).

Jedan od principa koji takođe ima veliki značaj jeste i princip podele profita i gubitka. Prema islamu zaradu može da prisvaja samo onaj ko preuzima rizik neuspeha poslovne aktivnosti iz koje zarada proističe. Sama zabrana kamate onemogućila je primenu konvencionalnih oblika finansiranja i podstakla šerijatske i finansijske stručnjake da razviju alternativne načine finansijskog poslovanja. Glavni cilj bio je da se koncipiraju šerijatski ispravni aranžmani, koji treba da finansijerima donesu prinos na nekamatnoj osnovi. Kao rezultat tih aktivnosti nastali su finansijski ugovori zasnovani na podeli profita i gubitka. Prema ovim ugovorima finansijer nema ulogu poverioca, kao što je to slučaj sa konvencionalnim finansijskim sistemom, nego ulogu investitora ili partnera, zavisno od vrste ugovora. Finansijeri ulažući novac stiču vlasničke udele u projektu koji su finansirali, ali i preuzimaju rizik poslovnog neuspeha. Oni kod ovih finansijskih aranžmana mogu očekivati prinos koji nije garantovan, fiksiran i unapred određen (u smislu nominalnog iznosa, fiksne ili varijabilne stope prinosa na ulog), nego zavisi od visine dobitka iz posla koji je finansiran.

Naime, šerijat zabranjuje i “gerar”(rizik ili špekulacije). Takođe, svaka transakcija u koju se upuštaju pripadnici islamske veroispovesti mora biti oslobođena neizvesnosti, rizika i špekulacija. Na ovaj način štite se slabiji od eksploatacije. Sve investicije moraju biti u etičkom sektoru, ne mogu biti investicije koje su vezane za alkohol, kockanje i druge moralno diskutabilne aktivnosti. Poslovanje kompanije takođe mora da bude etičko. Osnovni razlog zabrane garara prema islamskim propisima jeste izbegavanje nesporazuma i sukoba između ugovornih strana, usled nepotpunog ili nedovoljno jasno formulisanog ugovora i skrivanja ključnih informacija koje su vezane za prodaju (Siddiq, 1997). Međutim garar, se ne može uopšteno vezati za neizvesnost, a razlog za to je što islam jasno razlikuje neizvesnost, koja nastaje usled dejstva tržišnih faktora, koji predstavlja nezaobilazan element svake poslovne aktivnosti i neizvesnosti, koja nastaje usled manjkavosti i nepotpunosti poslovnog ugovora.

Jedan od principa jeste i finansiranje halal poslova. Islamske banke prilikom sklapanja poslovnih ugovora moraju da vode računa da li posao u koji je potrebno investirati se pridržava šerijata. Naravno, u slučaju da se radi o finansiranju poslova koji su zabranjeni šerijatom, tada se krše principi islamskog bankarskog poslovanja i samim tim moraju da se sankcionišu. Menadžment banke mora da razlikuje poslove koji su dozvoljeni šerijatom, od onih koji nisu. Obim poslova koji su zabranjeni šerijatom je uzak i tu se ubraja: trgovina alkoholnim pićima, pornografija, poslovi sa kamatom, poslovi konvencionalnog osiguranja, kockanje i vođenje restorana gde se prodaju zabranjena jela i pića, trgovina svinjskim mesom, ali i poslovi koji su prihvatljivi po šerijatu ali se ne obavljaju na pošten i odgovoran način (Ayub, 2007, str. 199). Dakle, može se zaključiti da islamske banke imaju znatno širu ulogu nego što imaju klasični finansijeri, a razlog za to je što one uskraćuju finansijska sredstva preduzećima koja se bave poslovima koji su zabranjeni, samim tim ove banke doprinose poboljšanju opštih društvenih prilika i zaštite društva od negativnih posledica, koje po njega imaju ovi poslovi.

Sa druge strane, izdvaja se i koncept društvene odgovornosti u islamskom bankarstvu. Koncept korporativne društvene odgovornosti, koji je zastupljen u konvencionalnom ekonomskom sistemu nastao je u drugoj polovini dvadesetog veka i odnosi se samo na humana i društveno korisna dela, koja je preduzeće učinilo dobrovoljno, a ne pod pritiskom zakona (McWilliams & Siegel, 2001, str. 117-127).

Postoji razlika između islamskog i konvencionalnog koncepta društvene odgovornosti, a razlika je u tome što prema islamu društvena odgovornost nema obeležje dobrovoljnosti, nego predstavlja obavezu kako za pojedinca, tako i za organizaciju. Za razliku od konvencionalnog sistema društvene odgovornosti, koja razdvaja duhovno i materijalno, u islamu takva distinkcija ne postoji. O tome najbolje svedoče tri osnovna oblika odgovornosti u islamu, a to su: odgovornost prema Bogu, odgovornost prema ljudima i odgovornost prema

životnoj sredini. Naime, prema šerijatskom pravu jasno su definisani načini ispunjavanja svih tipova odgovornosti, koje islam propisuje.

3 Modeli finansiranja na bazi partnerstva

3.1 Mušareka

Mušaraka je ugovor o poslovnom partnerstvu po kome dve ili više strana ulažu novac (a ređe rad) u zajednički komercijalni projekat. Da bi takav ugovor bio valjan on pored pravne sposobnosti i slobodnog pristanka strana u ugovoru, mora ispuniti sledeće uslove:

- Udeli partnera u investiciji i dobiti moraju biti dogovoreni kod sklapanja ugovora.
- Udio u dobiti mora biti izražen u postotcima u odnosu na stvarnu dobit koju investicija ostvari, a ne u odnosu na uloženi novac ili u fiksnom iznosu.
- U načelu udio strana u dobiti može odstupati od njihovog udela u investiciji. Međutim, u slučaju gubitka svaki partner će gubitak snositi u omeru u kom je finansirao projekat (Budimir, 2016, str. 70).

Kod mušareke kada se govori o kapitalu, potrebno je naglasiti da je u tom slučaju bitno precizno definisati vrstu i oblik kapitala koji se može primenjivati u mušareka poslovima. Pojedini šerijatski stručnjaci smatraju da je jedini valjan oblik kapitala gotovina, koju partner može da uloži u posao (Ayub, 2007, str. 313). Naime, oni su zagovornici stava da svi ulozi koji imaju oblik fizičkog kapitala nisu adekvatni i mogu dovesti do stvaranja nejasnoća i problema u funkcionisanju partnerstva. Polazi se od toga da ulozi koji imaju fizički oblik kapitala jasno su razlučivi i prepoznatljivi, tako da, ukoliko je osnovni kriterijum za procenu vrednosti udela uloženi fizički kapital, tada se prilikom raskida partnerstva partnerima mora vratiti uloženi fizički kapital ili ukoliko je roba koja je poslužila kao fizički kapital prodana, mora im se isplatiti trenutna vrednost te robe. Međutim, savremeni Islamski pravnici dozvoljavaju da uloženi kapital bude u robi uz određene uslove. U slučaju ulaganja nenovčanih sredstava u partnerstvo biće izvršena procena njihove tržišne vrednosti na dan sklapanja ugovora i na osnovu toga će se odrediti udio dotičnog partnera u investiciji.

Upravljanje zajedničkim poslom može biti povereno samo jednom partneru, a u njemu mogu učestvovati svi ako se dogovore. Savremeni pravnici iz praktičnih razloga dozvoljavaju da se u ugovoru o mušareki stavi klauzula da mušareka neće biti okončana dok to ne bude željela većina partnera ili svi partneri (Venardos, 2005, str. 76). Naime, ukoliko se postigne dogovor da svi partneri imaju jednaka prava u upravljanju poslom, tada svaki od partnera postaje zastupnik ostalih i oni prihvataju da solidarno snose posledice eventualno neuspešnog delovanja svog partnera, s tim što bi ovo pitanje trebalo unapred regulisati. Takođe, partneri se mogu odreći svog prava na upravljanje poslom i tako postati pasivni partneri. Sa druge strane, ukoliko neki od partnera, npr. banka, želi napustiti projekat pre isteka ugovora ona to može učiniti tako što će svoje deonice prodati ostalim partnerima. Na taj način banka može dobiti nazad iznos koji je investirala zajedno sa dobiti, ako ju je biznis ostvario. Ostali partneri mogu nastaviti projekat sami ili prodajući bankovni deo nekom drugom partneru.

Međutim, ukoliko je prodaja čitavog dela neizvodiva zbog nedostataka likvidnosti u projektu, on se može podeliti na manje jedinice (deonice) i svaka deonica može biti prodana kada se za to steknu uslovi. Kada god neka jedinica bude prodana, udio banke u projektu se smanjuje u tom obimu, a kada se sve deonice prodaju, banka u potpunosti napušta projekat. Naravno, iz ovog primera se već naslućuje da su iz mušareka vremenom izrasla deoničarska društva čije deonice, pod određenim uslovima, mogu menjati vlasnika, a da to ne ugrozi postojanje samog društva. Ovaj se instrument danas koristi za finansiranje novih, pokretanja ili proširivanja kapaciteta postojećih preduzeća, za finansiranje uvoza, izvoza i obrtnog

kapitala. Osnovni prigovori na račun mušareka jesu da ona banke izlaže velikom riziku gubitka. Takođe, potrebno je imati na umu da je taj rizik manji nego u slučaju ulaganja u deonice raznih preduzeća, što je raširena pojava u razvijenim ekonomijama. Opet sa druge strane, rizik gubitka nadoknađuje se mogućnošću veće zarade. Mnogo veći problem za primenu mušareke je nepoštovanje i neprikazivanje stvarnih poslovnih rezultata. Međutim, ovo je problem koji može rešiti samo država.

Takođe, obe strane su slobodne prilikom određivanja uslova ugovora, s tim da je neophodno da unapred utvrde postotak buduće raspodele profita, odnosno gubitka. Međutim, ono što se ne može utvrditi jeste ustvari fiksni iznos koji će bilo koja od strana koje učestvuju u poslu da dobije prilikom okončanja poslovnog procesa. Banka, ima pravo da sa različitim partnerima ugovara različite omere raspodele profita ili gubitaka. Naravno, ona će voditi računa o osnovnim principima raspodele profita ili gubitka, a to se najbolje može prikazati na primeru.³

Primjer 1.

U slučaju da u zajedničkom poslovnom poduhvatu u mušaraka poslovnom odnosu banka i preduzetnik „A“ investiraju po 100.000,00 eura i ukoliko je ugovoren ekvivalentan omer raspodele profita ili gubitka u odnosu 50% : 50%, u slučaju ostvarenog profita u iznosu od 20.000,00 eura, 10.000,00 eura pripada poslovnom partneru isto koliko i banci. U slučaju kada se dogodi gubitak u iznosu od 20.000,00 eura svaka strana pokriva po pola, odnosno ukupno investirani kapital umanjuje se za iznos ostvarenog gubitka, tačnije 100.000,00 eura – 20.000,00 eura. Upravo na taj način na kraju poslovnog procesa svakoj strani se vraća ostatak, od po 40.000,00 eura, u skladu sa učešćem u inicijalno investiranom kapitalu.

Izvor: (Hadžić, 2005)

Dakle, banke učestvuju sa udelom sredstava u poslovima svojih klijenata čime postaje, ne samo partner u inicijalnom ulaganju, već vrlo često i ravnopravan partner u budućem poslovanju. Naime, ovaj partnerski odnos u Islamskom bankarstvu i zakonodavstvu naziva se i Shirka. Razlikuju se dva osnovna oblika mušarake, a to su: trajna mušaraka i privremena ili opadajuća mušaraka (Hadžić, 2005, str. 180).

Takođe, mušaraka predstavlja model finansiranja koji se posebno primenjuje u poljoprivredi i industriji, mnogo češće kod malih i srednjih preduzeća nego kod velikih preduzeća.

3.1.1 Trajna mušareka

Ona predstavlja trajno učešće koje nastaje vlasničkim udelom ili dioničarstvom banke u kapitalu zajedničke firme, a vreme trajanja firme nije vremenski određeno. Što se tiče okončanja postojanja firme, ona prestaje sa radom po odluci osnivača ili deoničara, ali i u drugim slučajevima koji su predviđeni zakonom. Vlasništvom dela deoničkog kapitala banka stiče sva upravljačka prava i učestvuje u raspodeli dividende u skladu sa učešćem u deoničarskom kapitalu društva. U slučajevima kada društvo ne ostvaruje profit, samim tim nema raspodele dividendi, a gubitak koji je iskazan pokriva se na teret kapitala društva.

³ Primer modifikovan i preuzet iz knjige: Hadžić, F., 2005, Islamsko bankarstvo i ekonomski razvoj, Ekonomski fakultet, Sarajevo, str. 179-180.

Kupovina i prodaja deonica društva moguća je i prihvatljiva je u ovom slučaju kada se radi o trgovini.

Naravno, u ovom kontekstu, ono što nije prihvatljivo su svi oblici deonica koji su povezani sa kamatom ili deonicama na osnovu bilo kojeg oblika garancije minimalne stope profita koji će potencijalni deoničar ili budući kupci moći ostvariti (Smolo, 2013, str. 69-70).

3.1.2 Privremena ili opadajuća mušareka (*Diminishing Equity Partnership*) i umanjujuća mušareka

Privremena mušareka predstavlja postepeno smanjenje učešća banke (partnera) u kapitalu zajedničke firme. Naime, ugovoreni odnos se zasniva na učešću banke u kapitalu firme prilikom njenog osnivanja uz dogovorenu dinamiku smanjenja učešća banke, tačnije prenošenja vlasništva ili deonica banke na druge partnere ili deoničare. Naravno, na taj način banka postupno, uz uslove koji su ranije dogovoreni (prodajom ili ustupanjem) smanjuje svoj ulog na nulu i izlazi iz zajedničke firme, tačnije povlači se iz projekta. Naravno, dok je banka u firmi, srazmerno njenom učešću pripada joj i ostvarena dividenda (Hadžić, 2005, str. 180).

Kada se govori o umanjujućoj mušareki (mušareka mutenakisa), tada finansijer i njegov klijent participiraju u zajedničkom vlasništvu nad imovinom ili opremom koja se daje u zakup klijentu. Udio finansijera se deli na nekoliko jedinica i podrazumeva se da će klijent kupiti finansijerove deonice i postati jedini vlasnik imovine ili preduzeća. Na ovaj način banke finansiraju kupovinu stanova, opreme ili inventara za uslužna preduzeća, al i trgovinu.

Na primer, ukoliko klijent želi kupiti stan koji košta 200.000,00 eura, a on ima svega 50.000,00 eura. Za ostatak se obraća Islamskoj banci koja udovoljava njegovom zahtevu te zajednički kupuju stan koji u zakup uzima klijent i plaća rentu finansijeru zbog upotrebe njegovog udela u stanu. Uz rentu on istovremeno svakog meseca ili kvartala otkupljuje po određeni deo finansijerovog vlasništva u stanu čime se smanjuje finansijerov udeo u vlasništvu stana, al i renta koju mu klijent mora plaćati. Ovaj proces se nastavlja dok klijent u potpunosti otkupi stan. Predloženi aranžman se, sastoji od sledećih transakcija:

- Stvaranje zajedničkog vlasništva u imovini (širketu 'l-milk),
- Iznajmljivanje finansijerovog udela klijentu,
- Obećanje klijenta da će kupiti jedinice finansijerovog udela (Savremeni islamski pravnici prave razliku između obećanja i uslova u ugovoru. Ukoliko bi umesto obećanja o kupovini bio uslov, ugovor ne bi bio šerijatski valjan. Obećanje se smatra dopustivim jer od njega ne zavisi transakcija, iako savremeni islamski pravnici smatraju da ono stvara finansijske obaveze čije ispunjenje strana kojoj je dato obećanje može tražiti putem suda),
- Stvarna kupovina jedinica u različitim periodima razmenom ponude i prihvatanja ponude uz cenu dogovorenu u vreme prodaje ili kod davanja obećanja o kupovini,
- Prilagođavanje najamnine prema preostalom finansijerovom udelu u imovini (Budimir, 2016, str. 71).

Sa druge strane umanjujuća mušareka predstavlja specifičan oblik partnerstva, kod koga se učešće jednog partnera postepeno smanjuje sa protokom vremena, usled toga što drugi partner ili partneri otkupljuju njegove udele (Hadžić, 2005, str. 181). Banka kada učestvuje u mušareka ugovoru, ona uglavnom se javlja u ulozi partnera, koji prodaje svoje udele.

4 Modeli finansiranja na bazi podele profita

4.1 Mudareba

„Mudareba se u klasičnom islamskom zakonodavstvu i propisima definiše kao poseban oblik partnerstva, u kome jedan partner obezbeđuje potreban kapital i poznat je pod imenom rab al mal ili rabu 'l mal (odnosno investitor), dok drugi pod imenom mudarib (agent), ulaže svoje vreme, veštine i rad, kako bi zajednički ostvarili profit od partnerskog posla“ (Tenzilur, 2007, str. 7). Mudareba je zajedničko učešće Islamske banke i njenog klijenta u nekom projektu. Njen cilj je ostvarenje saradnje onoga ko poseduje kapital, ali ne i znanje, mogućnost odnosno sposobnost da rukovodi određenim projektom ili jednostavno da obavlja potrebne radnje u sklopu poslovne aktivnosti i onoga ko ima znanje, mogućnost i sposobnost, ali ne i (finansijska) sredstva za realizaciju tog projekta (Budimir, 2016, str. 71).

Ona predstavlja ugovor baziran na dogovoru da kapital bude obezbeđen od jednog učesnika (po logici stvari-banke), a rad od drugog (preduzetnika), a pravo učešća u profitu i jedne i druge strane zasniva se na činjenici da su obe strane ulagači, iako se njihovi ulogi kvalitativno razlikuju. Poznato je da nema “mudarebe” osim pod uslovom podele profita između ulagača u dogovorenom omeru. Taj omer je određen u trenutku potpisivanja ugovora. Nije ispravno da se odredi fiksna suma novca koja će biti isplaćena jednoj strani, omer podele mora biti iskazan u postocima. Ukoliko bi sav profit pripao vlasniku kapitala, mudareba bi postala jednostavno investiranje (naravno uz plaćanje fizičkog i intelektualnog rada po tržišnoj ceni), a ukoliko bi se složili da preduzetnik dobije sav profit, u tom slučaju se govori o tzv. Qard ugovoru, a ne mudarebi. Upravo ovo povlači liniju između principa direktnog investiranja qarda i mudarebe.

U ovom slučaju vlasnik novčanih sredstava deli profit sa partnerom koji radi, ali on sam snosi sve rizike gubitka. U stvari, nije pogrešno smatrati da se i gubitak pokriva srazmerno ulogu učesnika u poslu s tim da banka gubi deo uloženi sredstava, a “mudarib” gubi uloženi trud, vreme, te svoju nematerijalnu, ali i određena materijalna ulaganja. Odnosno svako gubi ono što je uložio. S obzirom da banka daje određeni novčani iznos svom klijentu, kako bi ga on uložio po svojoj proceni kako misli da je najbolje, neophodno je da:

- Bankarski službenik traži elaborate (studiju) o nameravanoj investiciji na osnovu koje banka, nakon analize, može odbiti da traženi zajam.
- U slučaju gubitka, ispita i savesnosti i poslovnosti komitenta-mudariba, tj. da li je učinio sve da bi izbegao gubitke. Ukoliko nije, tj. ako je gubitak nastao usled namernog zanemarivanja, nestručnog rukovođenja, pogrešnog korištenja sredstava i sl. u tom slučaju mudarib je obavezan da banci nadoknadi štetu.

Pitanje koje se nameće samo po sebi jeste da li banka koja je vlasnik kapitala treba da sačeka gubitak ili može i treba sprovesti mere kontrole savesnog poslovanja svog klijenta i u toku obavljanja projekta. Glavni princip mudarebe je da ne treba tražiti, očekivati i potencirati da vlasnik kapitala učestvuje i na taj način u projektu, ali on u samom ugovoru može postaviti mnoga ograničenja na osnovu kojih se razlikuje uslovna i bezuslovna mudareba.

Uslovna mudarabah obuhvata prostorna i vremenska ograničenja (preduzetnik sredstva ne može koristiti izvan zone dozvoljene ugovorom), može podrazumevati da vlasnik kapitala može suspendovati preduzetnika ili raskinuti ugovor (s tim da preduzetnik ima pravo na realno procenjenu naknadu za rad do tog trenutka) kao i to da se nedozvoli udruživanje kapitala mudarebe sa kapitalom drugog mudareba projekta istog ili drugog vlasnika.

Bezuslovna mudareba podrazumeva da je preduzetnik slobodan da obavlja transakcije po svom nahodjenju i da nema nikakvih sankcija u pogledu radnih aktivnosti, vremena, mesta, kupaca i ostalog, da može da kupuje/prodaje za gotovinu ili na kredit, da imenuje treću osobu

da vodi poslove u njegovo ime, da pomera aktivu mudarebe iz druge zemlje i slično. Naime, postoje određene razlike između mušareke i mudarebe, te razlike mogu se sumirati u nekoliko tačaka, a to su:

- Ulaganja u mušareki dolaze od svih partnera, dok u mudarebi ulaganj je odgovornost samo jedne strane (tzv. Rabbu 'l-mala).
- U mudarebi rabbu'l-mala nema pravo učestvovanja u upravljanju koje je pravo i obaveza samo aktivnog partnera (mudarib).
- U mudarebi sav gubitak, ukoliko ga bude, snosi isključivo rabbu'l-mal jer mudarib ništa ne investira. Gubitak koji on snosi je to što je njegov rad bio uzaludan i da mu njegov trud nije doneo nikakve rezultate. Ovo naravno vredi isključivo pod uslovom da je mudarib radio valjano i marljivo kako se to očekuje u toj vrsti posla. U suprotnom on će biti odgovoran za gubitke prouzrokovane njegovom nepažnjom i neprimerenim postupanjem.
- Odgovornost partnera u mušareki je u principu neograničena izuzev kada se partneri drugačije ne dogovore. U mudarebi, odgovornost rabbu'l-mala je ograničena samo na njegov ulog, izuzev ako ne dozvoli mudaribu da se zaduži u njegovo ime.
- U mušareki, u momentu kada partneri izmešaju svoj kapital na jednom mestu, sva imovina/kapital mušareke postaje suvlasništvo svih njih u omeru u kome su izvršili ulaganje. Dakle, svaki od njih može imati korist od porasta vrednosti kapitala mušareke, makar dobit ne nastala putem prodaje. Slučaj mudarebe je različit. U njoj je sva roba/dobra koja mudarib kupi isključivo vlasništvo rabbu'l-mala i mudarib može zaraditi svoj udeo u dobiti samo ako napravi dobit njihovom prodajom. Dakle on nema pravo na udeo u samom kapitalu, makar se njegova vrednost povećala.

Što se tiče podele dobiti neophodno je da se strane dogovore od samog početka oko konačnog udela svakog od njih u ostvarenoj dobiti. Naime, šerijat ne sugeriše nikakve određene omere i on je ostavljen njima na dogovor. Oni dobit mogu podeliti na pola, ali ujedno mogu i da odrede različite udele za rabbu 'l-mala i mudariba. Nije moguće da se odredi fiksna svota dobiti za neku od strana, niti je moguće odrediti udeo bilo koje strane u omeru koji je vezan za kapital. To je najbolje objasniti na primeru, koji sledi:

Primjer 2.

Ukoliko je kapital 100.000,00 eura, dogovorom se ne može postići da 10.000,00 eura iz dobiti bude udeo mudariba, ali ne može se ni reći da će 20% kapitala biti dato rabbu 'l-malu. Ali ono što se mogu dogovoriti jeste da 40% ostvarene dobiti može pripasti mudaribu, a 60% rabbu'l-mali i obrnuto.

Dakle, kao što je već naglašeno, partneri se u mudarebi moraju dogovoriti oko podele dobiti na isti način kao i u mušareki. Pored udela u dobiti, koji je dogovoren, mudarib ne može tražiti periodičnu platu ili taksu za posao koji obavlja za mudarebu. Imam Ahmed, pravi izuzetak i dozvoljava mudaribu samo da se hrani na račun mudarebe. Hanefijski pravници ograničavaju ovo pravo mudariba samo na situaciju kada je na poslovnom putu izvan svoga grada. U tom slučaju on može tražiti nadoknadu za svoje lične troškove, troškove smeštaja, hrane itd., ali nema pravo ni na kakve dnevnice i nadoknade kada je u svom gradu.

Takođe, što se tiče okončanja ovoga ugovora to se može desiti u svako doba od bilo koje strane. Jedini uslov koji mora da bude ispunjen jeste da je druga strana obavestena. Međutim, ukoliko je sav kapital mudarebe u gotovini u trenutku okončanja i ako je ostvarena određena dobit iznad kapitala, u tom slučaju ona će biti podeljena između strana prema dogovorenom omeru. Međutim, ukoliko kapital mudarebe nije u gotovini, mudaribu će se dati šansa da ga proda i likvidira, a sve to kako bi se mogla utvrditi stvarna dobit.

Takođe, postoji razlika u mišljenju koje imaju islamski pravници oko toga da li ugovor o mudarebi može da bude sklopljen na određeno vreme nakon čega automatski prestaje važiti.

Hanefijski i hanbelijski pravници imaju mišljenje da mudareba može da bude ograničena na određeno vreme (npr. na godinu ili šest meseci), nakon čega se mudareba okončava bez najave. Sa druge strane, izdvajaju se šafijska i malkijska škola prava koje smatraju da mudareba ne može da se ograniči na određeno vreme. Upravo ova razlika u mišljenju odnosi se samo na maksimalnu vremensku granicu mudarebe. Naime, upravo ta neograničena moć strana da okončaju mudarebu po želji, može dovesti do nastanka određenih problema, a koji su vezani za današnje okolnosti zbog toga što većina komercijalnih preduzeća danas trebaju određeni vremenski period kako bi ostvarili određenu dobit. Naravno, one zahtevaju stalan i složen napor. Za projekat može da bude pogubno ukoliko rabbu 'l-mal raskine mudarebu na početku samog posla. To može mnogo da košta mudariba koji neće ostvariti zaradu uprkos svim naporima da taj posao uspe. Upravo zbog toga važan je dogovor strana, pri sklapanju ugovora o mudarebi, da ga nijedna od njih neće raskinuti tokom određenog perioda, izuzev pod određenim uslovima i to ne krši ni jedan princip šerijata.

Potrebno je takođe naglasiti da mudareba u razvoju Islamskog bankarstva ima poseban značaj. Ona predstavlja prvi razvijeni model finansiranja za koji se smatralo da će ujedno biti i najviše korišten u praksi Islamskih banaka. Naravno, ona je našla veliku primenu u segmentima industrijske proizvodnje, nauke, ali i trgovine. Međutim, zbog visokog rizika kojim je opterećeno poslovanje na principima ovog modela finansiranja njegova primena je u poslednje vreme redukovana.

Kao varijanta ovoga modela finansiranja pojavljuju se dve koje se koriste u segmentu poljoprivrede, a funkcionišu na principu raspodele prinosa i roda. Tako da razlikujemo (Hadžić, 2005, str. 185):

- Muzara'a- Ona predstavlja odnos gde jedna strana obezbeđuje, odnosno ustupa zemlju (seme, mehanizaciju, ...), a druga strana menadžment i radnu snagu. Nakon što se izvrši žetva, prinos se deli na ranije dogovoren način.
- Musaqah- U ovom slučaju jedna strana obezbeđuje zemlju sa nasadom voća, a druga daje radnu snagu i menadžment. Nakon sazrevanja i prikupljanja plodova, prinos se deli prema ranije usaglašenim omerima.

5 Zaključak

Mušareka i mudareba predstavljaju islamske bankarske ugovore koji su zasnovani na podeli profita i gubitka. Upravo one se smatraju najznačajnijim islamskim bankarskim ugovorima, zbog toga što su kod njih na ekvivalentan način zadovoljeni svi principi islamskog bankarstva. Pored sličnosti koje ovi ugovori imaju, oni se isto tako i značajno razlikuju i to kada su upitanju prava i obaveze ugovornih strana. Mušareka predstavlja klasičan primer partnerskog ugovora, koji daje mogućnost svim partnerima da učestvuju u upravljanju partnerstvom (bilo da se radi o preduzeću ili projektu), ostvaruju udeo u profitu i snose teret gubitka, naravno u skladu sa učešćem u vlasništvu i postignutom dogovoru. Za razliku od mušareke, mudareba podrazumeva da samo jedna ugovorna strana (rabu 'l-mal) ulaže kapital, poseduje vlasništvo nad projektom ili preduzećem i snosi teret gubitka i pored toga, pravo da učestvuje u podeli profita koje zajednički ostvaruju sve ugovorne strane poštujući dogovor. Dok druga ugovorna strana (mudarib) ostvaruje pravo na upravljanje projektom, koje je rabu 'l-malu uskraćeno, kao i pravo na udeo u višku iznad uloga nakon okončanja projekta, ali je zaštićen od snošenja gubitka, izuzev u slučaju nepropisnog postupanja u vođenju projekta.

Naime, ova dva modela finansiranja nastala su pre više od četrnaest vekova, i to u vreme i na teritoriji gde je trgovina predstavljala dominantan oblik privredne aktivnosti. Zahvaljujući ovim aranžmanima, trgovci su obezbeđivali sredstva za realizaciju svojih

poslovnih poduhvata, pri tome ne opterećujući se fiksnom obavezom koja nastaje dužničkim finansiranjem. Naravno, ovaj vid ulaganja je bio koristan i za finansijere, jer su finansirajući iskusne i sposobne trgovce mogli ostvariti znatno veće prinose nego naplatom kamate na pozajmljena sredstva, a koja su u sedmom veku zbog šerijatskih zabrana prestala biti ulagačka alternativa za islamske investitore. Finansirani poslovi uglavnom su realizovani relativno brzo, tako da je već nakon nekoliko meseci trgovac bio u prilici da nakon što se izvrši prodaja robe, izvrši vraćanje uloga i dela zarade finansijeru (ukoliko bi trgovina bila uspešno realizovana). Potrebno je naglasiti da savremena preduzeća funkcionišu na potpuno drugačiji način i da nakon što se okonča mudareba ili mušareka finansiranja ne vrši se njihova likvidacija i raspodela imovine između finansijera i njegovog klijenta. Naravno, preduzeće i nakon završetka ovih aranžmana uglavnom nastavlja svoj započeti posao i ne planira da izvrši prodaju opreme (koja je kupljena u okviru finansiranog projekta), a sve kako bi od tih sredstava isplatila finansijera. Ujedno svi projekti koji bi u savremenim uslovima mogli da budu finansirani islamskim vlasničkim ulaganjima u većini slučajeva traju po nekoliko godina, što predstavlja otežavajuću okolnost po finansijera, čiji je novac za svo to vreme bio zarobljen u projektu. Nepostojanje fiksne obaveze prema finansijeru kod ovih oblika bankarskog finansiranja, implicira postojanje izraženog agencijskog problema. Ovaj problem je posebno izražen kod mudareba ugovora, gde mudarib može da bude motivisan da deluje isključivo u svom interesu, a što je protivno interesu investitora, a razlog za to je što ne snose teret gubitka niti ima fiksnu obavezu prema rabu 'l-malu, izuzev ukoliko se ne dokažu njegova nemarnost i nepoštovanje u poslovanju.

Naravno, problem finansiranja savremenih preduzeća putem mudarebe i mušareke može da se prevaziđe tako što će se izvršiti kreiranje novih i aktuelnim uslovima prilagođenijih modela finansiranja na bazi podele profita i gubitka, kao što je to slučaj sa umanjujućom mušarekom. Umanjujuća mušareka podrazumeva postepeno napuštanje projekta od strane finansijera i prodavanje udela preostalim partnerima. Sa druge strane, agencijski problem potrebno je rešiti stvaranjem adekvatne pravne i finansijske infrastrukture, upravo na taj način bi se pružila kvalitetnija zaštita finansijerima i smanjio prostor za eventualne malverzacije od strane partnera ili mudariba. Dakle, ovaj problem može da bude ublažen i razvojem dugoročnih poslovnih odnosa sa klijentima i stvaranjem efikasnog islamskog finansijskog tržišta, koje bi pružalo mogućnost da se nepošteni i neprofesionalni klijenti lakše prepoznaju i sasvim potisnu iz bankarskog i poslovnog sistema.

6 Popis literature

- Aristotel. (1984). *Politika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Ayub, M. (2007). *Understanding islamic finance*. New Jersey: John Wiley & Sons Ltd.
- Budimir, N. (2016). Islamsko bankarstvo i modeli financiranja u poslovanju islamske banke. *Oeconomica Jadertina*, 6(2), 48-61.
- Hadžić, F. (2005). *Islamsko bankarstvo i ekonomski razvoj*. Sarajevo: Ekonomski fakultet.
- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009). *Uvod u islamske finansije: Teorija i praksa*. Zagreb: Mate.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate Social Responsibility: A Theory Of The Firm Perspective. *Academy of Management Review*, 1, 117-127.
- Platon. (1990). *Zakoni*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Siddiq, M.-A.-D. (1997). *Al-Gharar in contracts and its effects on contemporarz transactions*. Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Smolo, E. (2013). *Uvod u islamsku ekonomiju i finansije-teorija i praksa*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Tenzilur, R. (2007). *Mudarabah and Pakistan Perspective*. Jeddah: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.

Budimir, N. (2018). Islamsko bankarstvo – modeli finansiranja na bazi partnerstva i podele profita. *Anali poslovne ekonomije, br. 19*, str. 13- 23.

Venardos, A. (2005). *Islamic banking and finance in South-East Asia: Its development and future*. Singapore: World Scientific Publishing Co.Pte.Ltd.